

ר' שלמה עדני וחיבורו 'מלאכת שלמה'

מאת

יהודה רצהבי

ר' שלמה עדני (נולד השכ"ז) נדע בחיבורו 'מלאכת שלמה' על המשנה¹. פירוש זה עשיר במקורותיו ומצויין בליבון חילופי הלשונות ובמסורת הניקוד של המשנה. מן החיבור נשתמרו בעולם מספר עותקים, כולם בכתב ידו של המחבר². להלן פירוטם:

א. סדר טהרות. 181 דפים. ברשות בית המדרש לרבנים בניו-יורק (סימנו Rab. 33) הועתק בשנים ש"ע-שע"א. מהדורה אחרונה³.

ב. ששת הסדרים בארבעה כרכים. ברשות נפתלי פקטר⁴. סדר נשים עד קידושין ג-י. סדר נזיקין מבבא מציעא ד ועד הוריות ב ז⁵. בראשו רשימות פרטיות מעטו של המחבר, וכן כרוניקה על בצורת בארץ-ישראל בשנת שפ"ב. העתקת חלק ראשון של הפירוש ארכה שישה חודשים, והמחבר מציין זאת בקולופון, בשני נוסחים, הנושאים את שמו שלמה⁶. ג. כל הפירוש בארבעה כרכים. כתב-יד ורשה 267⁷. הועתק בחברון בשנת שפ"ו⁸. בראשו נוסח שער, מעשה ידי המחבר⁹.

1. נדפס ראשונה בהוצאת המשניות וילנא תרמ"ו, דפוס ראם.

2. מעתיקים לא העתיקו את 'מלאכת שלמה' גם משום היקפו הגדול, וגם משום שפירוש הרמב"ם ור' עובדיה, ובעיקר תוספות יום טוב, מיעטו את הצורך בו בבתי המדרש. ההעתקות השונות, שנעשו בידי המחבר, הן מהדורות מורחבות שבאו בו אחר זו.

3. נוסח הקולופון: ותהי החחלתו, במהדורה אחרונה להעתקה, בשנת זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו [= הש"ע] טו לירח חמוז ילא [= ייהפך לששון אמן]. ותהי השלמת הספר הזה היום יום שלישי ששה לירח זיו [שנת] חמשת אלפים ושלש מאות ושבעים ואחד ליצירה פה חברונה קברות אבותינו הקדושים וכו'.

4. מכון תצלומי כתבי יד ס' 65-41162.

5. שנת ההעתקה מצויינת בקולופון בסוף טהרות: ותהי השלמת הספר הזה... טו"ב לירח טבת שנת ה'שנ"ב. אחריו באה תחינה מאת המחבר ותשובה שלו על מקוה מחוממת, שהתקינו יהודי חברון לטובלים בחורף. 6. נוסח אחד הוא נוסח הדפוס. השני הוא נוסח ראשון זה לשונו:

שנת ולשננו בחור ירושלם / לבריאת ארץ ושמים / מה טוב יופי ומה נעים / חשם יצילנו מיד איבינו הרשעים אכ"י.

7. מכון תצלומים ס' 11843.

8. מהדורת הדפוס (וילנא תרמ"ו) הותקנה על פי מהדורה זו. ראיה לדבר הוא הקולופון של כתב היד המופיע במהדורת הדפוס. בצד הפסוק המציין את התאריך רשום בסוגרים: שפ"ד, במקום שפ"ו.

9. וזה נוסחו: ספר מלאכת שלמה. יהי ה' אלהיו עמו, והוא חבור פירושים על המשנה. חברו שפל אנשים בקריית הארבעה (?) בחחילת מלכותו היא חברון בארץ הכנעני. אשר נתנה לכלב בן יפונה על ידי יהושע בן נוני. המלקט וכותב הוא העני שלמה ב"ר א"א [= בי רב אדוני אבי] ישועה עדני נ"ע [= נחמו עדן].

ד. שני סדרים נזקקין—קדשים (עד סוף בכורות). ברשות בית-הספרים הלאומי¹⁰. 231 דפים.

ה. סדר זרעים. חסר בראשו ובסופו (דפים רכ—רפט). ברשות אוניברסיטת קולומביה שבניו-יורק¹¹.

לאחרונה נתגלגל לידי אוטוגרף נוסף לסדרים נשים טהרות, שלא נודע בעולם המחקר. כתב היד הוא מהדורה קמא לשני סדרים אלה, ומכאן חשיבותו¹². לפי הקולופון נסתיימה כתיבת מהדורה זו של החיבור בכסליו השס"ה — פרט שלא ידענוהו עד כה¹³.

בהקדמה שבמהדורת הדפוס ציין המחבר שכתבה בשנת השע"ט, בהיותו בן חמישים ושתיים. לפי זה הבדילו בין שתי המהדורות ארבע עשרה שנה — פרק זמן ארוך, המלמד על גיעה ושקידה רבה, בהגהת מהדורה של חיבור אחד.

בדף הכריכה (א עמ' 2) רשום בקולמוס אחר: 'ספר מלאכת שלמה. פי המשניות למחרש עדני ז"ל הגאון המפורסם מר קשישא מהע"ק חברון ת"ו. חיברו בשנת השס"ה ליצירה ככתוב בסוף הספר'. באותו העמוד רשום שם הבעלים: אברהם ן ארולייא. הספרור בדפים הראשונים נמחק. הדף של מסכת כתובות פרק חמישי נושא את המספר תרל"ב. לפי זה מנו שני הכרכים שכללו את ארבעת הסדרים הראשונים, כשש מאות דפים לערך. וכתב היד שלפנינו הוא כרך ג' של החיבור¹⁴.

בשולי הגליונות, ואף בין השורות, מופיעות תכופות תוספות ואף מחיקות. בארבעת הדפים הראשונים הועתקו הוספות למסכת גטין, בצירוף ציון מקומם. כתב הסופר של ספר זה זהה לאלה של ההעתקות האחרות. מכאן שההעתקה היא מעשה ידי המחבר. השוואה למהדורת הדפוס מגלה חסירות מרובות. כנגד זה מצויים במהדורתנו קטעים, שהמחבר קיצץ בהם במהדורה בתרא¹⁵. לעומתם הושמטו כליל קטעים ממהדורה קמא¹⁶ או שנמחקו¹⁷.

10. סימנו 1386 4° 231 דפים.

11. סימנו: 893 1 mc p43 — מכון תצלומים ס' 16565.

12. בשל כך מרחיב אני את הדיבור בתיאורו.

13. הרי הנוסח המלא של הקולופון: ותהי השלמת הספר היום יום ראש חדש כסלו שנת השס"ה ליצירה, פה חברונה העיר קברות אבותינו הקדושים, זכותם תגן בעדנו / לבלתי נחטא עוד לפני אלהינו / ושלא חמוש תורתו מפניו / כל ימי חיינו / ויכנונו בבנים הגונים עושי רצון יוצרנו / אמן כן יהי רצון.

14. סדר טהרות סופרר בנפרד (דפים קצט—רמח).

15. להלן ארבע דוגמאות (המחוגש הוא נוסח הדפוס):

א. מסכת אהלות א ו: אדם אינו מטמא וכ' יבמות דף קכ דהיינו קא ומאי דקשה אמתניתין כתבנוהו בסוף יבמות. גם בנויר דף מג מייתי לה: עד שחצא נפשו דכתיב כל הנוגע במת בנפש האדם אשר ימות. ואם המת שטומאתו חמורה לא מטמא עד שימות כ"ש הנבלה והשרץ. הרמב"ם ז"ל.

ב. אהלות א ח: פיסת הרגל כף הרגל וכן פיסת היד הוא כף היד כדכתיב ככף איש עולה מים. תרגומו פיסת ידא השך ז"ל.

ג. אהלות ב א: אלו מטמאין באהל וכ"ש במגע ובמשא ומייתי לה במסכת משקין דף ה וביד ר"פ שני דהלכות טומאת מת וס' ג' ח' ט' י"א ורפ"ג. וביד פ' שני דהלכות טומאת מת ס' ג' ז ורפ"א דהלכו' שאר אברי הטומאות ובפ' שני ס' ג' ובפ"ז ס' ג'.

ד. אהלות ב ב: ומלא תרודת רקב פי' חשך ו"ל דמתני' לאחרני למגע ומשא ואהל קא חשיב דלא חשיב נמי

חילופי נוסח בין שתי המהדורות מועטים. מראי מקומות רבים הושמטו במהדורת הדפוס, כנראה מתוך הנחה שהקורא יעמוד מעצמו עליהן. כן הושמטו, בראשי המסכתות, קישורים הלקוחים מפירוש המשנה להרמב"ם. הפירוש לסדר נשים פותח בכתובת 'בעה"י [= בעזרת השם יתברך] העוזר לדלים ורשים, נתחיל סדר נשים'. לעומת זה חסירה בו הכתובת למסכת מכשירין 'בעזרת האל יתברך המשכין ריעים במדבר חררים'.

עד כה שימשה לנו הקדמת 'מלאכת שלמה' מקור ראשון ונאמן לתולדות המחבר ובית אביו. בשתי העתקות של החיבור, זו של פקטר ושל מהדורה קמא, רשם המחבר, בדפים שבראש הספר ושכסופו, רשימות אישיות קצרות המוסיפות לנו פרטים על דמותו ועל תקופתו. כאן יינתן בפעם הראשונה תיאור מלא של רשימות אלו. הן מעשה טיוטה, מלווה תיקונים ומחיקות, שלא עברו סגנון וליטוש, אך תוכנן חשוב ביותר. ראשונה שבהן נוגעת לחיבור, והמחבר קראה 'תחינת שלמה עדני'. זוהי הקדמה מליצית בחרוזים, ששם המחבר 'שלמה' קבועה בה¹⁸. היא נועדה לשמש הקדמה-שירית לחיבור, כמנהג מחברי ספרים בימים ההם. כיון שלא עברה עריכה סופית, אין מחרוזותיה אחידות, לא במספרן ולא במידתן. היא מסכת מליצית של מקראות ומטבעות-פיוט ותפילה, ועומדת בצל השפעת 'כתר מלכות' לבן גבירול. לפי המשוער נכתבה לפני החיבור ונועדה לשמש פתיחה, בצד הקדמתו הביוגרפית והעניינית שבדפוס. מלמד על כך הפסוק, שנרשם כנגדה בתחתית העמוד 'היום הזה אחל' (דברים ב כה), שלוש פעמים, בשלוש שורות, זו מתחת זו. ברי שלפנינו כתיבה לשם 'נסיון הקולמוס', המקובלת אצל סופרים. אך בחירת הכתוב הזה לנסיון הקולמוס מרמזת על משאלת לבו של המחבר להתחיל כבר בכתיבת החיבור. ראייה אחרת היא הפסוק 'וחשק לבי בביאור טעמי משנתך' (מחרוזת ד). נוסח ראשון של התחינה כלול במהדורה קמא (דף ב עמ' א) ונוסח שני, מוגה, בכתב-יד פקטר¹⁹.

ערכה הספרותי של התחינה אינו רב, אולם עיקר חשיבותה הוא בפרטים האישיים הטמונים בה. תפילתו לחיזוק גופו והבראתו (מחרוזת ג) מצביעה על בריאות רעועה. עתירתו, בסיום מהדורתו הראשונה בשנת שס"ה, לבנים הגונים, יש בה ללמד שאותה שנה עדיין לא

גולל דופק כמא דחשיב מלא חרוד רקב ר' יוסי היא ומשום דחרוד רקב שוה ליה בהדיהו ור' שמעון פליג עליה בברייתא ומייתי לה בפרק העור והרוטב.

16. כגון: בראש מסכת מקואות: כתב הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לסדר זרעים וכשהשלים הטומאות החמורות והיאך חעלה הטהרה מהם ודבר על טומאות קלות הביא אחר כך דיני טהרה וסדר אחר טהרות מקואות. בראש מסכת מכשירין: כתב הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לסדר זרעים ואחר נדה מכשירין. והנכון היה לסדר אחר נדה ובים אבל הקדים מכשירין על זבים כמו שהקדימו הכתוב שהרי מכשירין בפרשת ויהי ביום השמיני וזבים בפרשת זאת תהיה תורת המצורע.

17. לדוגמה: גטין ז ו (הוצאת אל המקורות, ירושלים תשס"ו, דף יט טור ב שו' 13. חיבות נקודות מחוקות כללו שכתבתי במקור): כמפרש יום אחד דמי ע"כ. וכתב וכר אבל ה"ן ז"ל ומתוך ישובו כלת כנת (?) הרמב"ם ז"ל משמע וכמו שאכתוב בס"ד דהוא (?) דגריס בסיפא מת הכן או שמת האב או שאמר האב וכדכתיבנא הגירסא לרב אלפס הרא"ש ז"ל (דף אחרון לפני סדר נשים).

18. הרב עדני הרבה לשכך את שמו בדברי מליצה וחרוז שיצאו מעטו.

19. נוסחה המובא להלן הוחקן על פי שני כתבי היד. בכתב יד ורשה אינה כלולה, וזו הסיבה שלא ראתה אור הדפוס.

נתברך בבנים. כנגד זה מהקדמתו למהדורתו השנייה בשנת השע"ט למדים, שחוך ארבע עשרה שנה שיכל אשת נעורים ושלשה בנים. אחריהם קבר שמונה בנים ונותר ערירי. בקולופון ובהקדמותיו הוא מזכיר תכופות את עוונותיו, שבגללם נסתלקו בניו הקטנים, ומבקש כפרה עליהם. בתחינה הוא מדגיש את אהבתו העזה לאלהים ואת חשקו הגדול בביאור טעמי המשנה ובסתרי טעמי תורה. מכאן למדים שעסק גם בקבלה. בקשתו על מזונותיו ומזונות בניו ובנותיו (מחרוזת ה) מעידה על עניות ומחסור.

נוסף על התחינה חיבר שיר חתימה בשם 'אודה לאל'. בראש בתי השיר קבוע שמו המלא: אני שלמה בן רבי ישועה עדני. כל בית חלקו לשנים. החרוז הפנימי והחיצוני הוא אחד: — מו. מצד תוכנו השיר הוא הודאה לה' שנתן לו 'כח וחיל, לעסוק פעם ושתים ושלוש בדתימו'. יש לשער שהכוונה לשלוש המהדורות של חיבורו²⁰. ההעתיקה של המהדורה האחרונה נסתיימה בשנת השפ"ו. בשנה זו עמד המחבר בשנת החמישים ותשע לחייו, ואפשר להבין על שום מה הוא מתפלל לזיקנה ושיבה ולבנים שימלאו מקומו ויהיו לו מקור תנחומין על פטירת אחיהם, גדולים וקטנים. בשיר מובלע פרט היסטורי: 'הוא יבנה בנין הריסת בתימו'. יש להניח שסמוך לזמן ההעתיקה נהרסו בגזירת מלכות — או מסיבה אחרת — בתי יהודים בתברון, והמחבר רואה בפורענות זו תרוקן אף האלהים על עמו.

כיון ששיר החתימה אינו מופיע במהדורה קמא, יש להניח שהוא נתחבר במהדורה האחרונה של שנת השפ"ו, בעקבות שירו של בעל תוספות יום טוב²¹.

פרשה אחרת רבת-עניין, העולה מן הרשימות, היא יחסיו עם המשורר ר' ישראל נג'ארה. כידוע היו שני האישים בני דור אחד²². בכתב היד של מהדורה קמא²³ רשומה טיוטה של איגרת בארמית, שכתב ר' שלמה ליהודי עזה ולפייטן ישראל נג'ארה, שעמד בראשם. הוא פונה אליהם בלשון הכתוב 'לעזתים לאמר' (שופטים טז ב)²⁴. את ר' ישראל הוא מכנה 'נגר בר נגר', והרי זה מלמד שבכינוי הזה נתכנה המשורר עוד בחייו. אין להתפלא על הקשרים בין עדני איש-התורה לבין נג'ארה איש-השירה, שהרי גם נג'ארה היה תלמיד חכם ושימש אב בית דין בעזה. ומובן איפוא שבחו של נג'ארה 'סח עמנו בדברי תורה וחכמה'. מצד זמנה שייכת האיגרת לתקופת מגורי נג'ארה בעזה. לשונה ארמית, ולא במקרה. דומה שר' שלמה ביקש להוכיח בה שליטתו בארמית, כיצא בר' ישראל שכתב שירים בארמית. על

20. לכשתיעשה השוואה בין ההעתיקות השונות של 'מלאכת שלמה' שבידינו נוכל לאמת או לבטל השערה זו.
21. יום טוב ליפמן הלר השלים חיבורו, ככתוב בחתימתו, בשנת שע"ו. מהדורת דפוס ראשונה של החיבור הופיעה בפראג בשנים שע"ה-שע"ו. לפי זה הקדים והדפיס פירושו לסדרים הראשונים של המשנה קודם שסיים חיבורו. יוצא איפוא, שמהדורה בתרא של 'מלאכת שלמה' נסתיימה אחת עשרה שנה לאחר הופעת 'תוספות יום טוב'. בסוף מסכת עוקצים במהדורה זו, העתיק ר' שלמה את פירוש תוספות יום טוב על מאמר ר' שמעון בן חלפתא במשנה האחרונה במלים 'והילך פי' תוספת יום טוב', ואחריו העתיק את החתימה ואח השיר של ר' יום טוב הלר.

22. ר' ישראל נג'ארה נולד בצפת בשנת הש"ב (1542) לערך ונפטר בעזה בשנת השע"ט (1619).

23. דף ב, בקצהו העליון של עמ' 1.

24. דרש את הכתוב, דרך שנינה, על יהודי עזה. את החיכה 'לאמר' חילק ופירש 'לא — קר אלא מר'. ניקוד ההברה 'מר' יצא לו לא מן המקור המקראי 'לאמר' אלא מן הצורה של ספרות חכמים 'לומר' ומן הלשון הארמי 'לממר', שהוא תרגום 'לאמר'.

הכוונה הספרותית של כותבה מעידה גם החריזה בפסוקיה. בעזה התגורר גם אחד מבניו של נג'ארה ור' שלמה מכנה את שניהם 'חתן ושושבין'.

בכתב יד פקטר מובאת חליפת מכתבים בין השניים. נג'ארה מהלל את עדני כ'איש אמונה ורב תבונה'. כנגדו, משבח עדני את ענוותנותו של נג'ארה, ואת יחוס משפחתו הנכבד. לזכותו הוא זוקף את גדולתו. איגרתו של נג'ארה קצרה ומונה עשר תיבות. היא מעשה חרות, שרות שירה מפעמת בה. עדני מנסה לחקותו בחרוזים, אולם דבריו אינם יוצאים מגדר פרוזה רגילה. האיגרות עושות רושם של דברי שלום וידידות לשם השתעשעות והצטעצעות, אך לא למלוי צרכים ובקשות.

סיפור מעשה המקוה שעשו יהודי חברון סמך אותו הרב עדני לסוף טהרות, שכן שם מקומו, מצד עניינו. חוות הדעת שכתב ר' שלמה במעשה זה היא לפי שעה התשובה היחידה מעטו הידועה לנו. התשובה מועתקת, בכתב יד פקטר, שתי פעמים (פעם ראשונה טיוטה) ומילאתי את החסר בזו מזו.

באותו כתב היד רשומה כרוניקה קצרה על הבצורת, שפקדה את ארץ ישראל בשנת השפ"ב. בצידה כתב ר' שלמה שני חלומות שחלם במוצאי עשירי בטבת של שנת השפ"ג. חלומות הללו יש בהם ללמד על תלמיד חכם, שהגיגיו כל היום בתורה ובתפילה. בחלום אחד ראה עצמו קורא פיוט, ובשני — נושא ונותן עם חכמי הישיבה בהלכה.

מנהג ישראל לפניו לציין תאריכי לידות ופטירות של בני משפחה בדפים חלקים שבספר, בין דפוס ובין כתב-יד, לפי שהספרים עומדים שנים רבות, משתמרים ונשארים בתוך המשפחה דור אחר דור. כך נהג גם ר' שלמה שרשם תאריך לידה של בתו חנה בכסליו השפ"ג. לבד מן הבצורת ולידת הבת אין לקבוע יתידות בתאריך כתיבת הרשימות שבדפי הספרים.

מן החיבור למדים על גדולתו ומעלתו של מחברו. בראש הכל בולטת ענוותנותו. היא עולה משם הפירוש 'מלאכת שלמה'. בהקדמתו הוא מדגיש, שהוא רואה במעשהו מלאכה ולא חכמה. פירושו, כהגדרתו, הוא לקט, והוא עצמו מלקט²⁵. נימת שפלות והמעטת הדמות נשמעת תדיר מפיו, שעה שהוא מדבר על עצמו. בשיר החתימה קורא הוא לעצמו 'שפל אנשים', עבד ליראי ה' וחושבי שמו, גם לשאר עמו, ומדגיש את 'פחיתות ערכו וגודל מומו', ובתחינה הריהו 'היתוש, הסחי ומאוס' (מחרוזת ו).

פירושו הוא עבודת-חיים שהחל בה, כעדותו בהקדמתו, בהיותו בן כ"ב, וסיימה, במהדורתו האחרונה, בשנת השפ"ו. לפי זה ארכה המלאכה, במהדורותיה השונות, שלשים ושבע שנה. כשהגיע לידי פירוש תוספות יום טוב (פראג השע"ז) לא עלתה בלבו קנאה על שחכם אחר בדורו עשה כמתכונת חיבורו, הקדימו והדפיס פירושו לפניו. אילו אירע המעשה באדם אחר היה דן אותו בשתיקה. לא כן ר' שלמה. הוא פיזר למפרש ולפירושו שבחים מופלגים, ואף רומם את שניהם על עצמו ועל חיבורו. לא זו אף זו. הוא נהג בו כשאר מפרשים ובמהדורות האחרונה צירף לפירושו ליקוטים מתוכו. זוהי מדה של רוחב לב וגדלות-נפש, שיחידה סגולה בלבד זוכים לה.

2. בקולופון מכנה הוא את חיבורו 'ליקוט ביאור שיתא סדרי משנה' שתי פעמים: בשיר החתימה — 'ליקוט פירוש המשנה'; ובתחינה — 'קירבן ביאור טעמי משנתך'. לשונות שלו בפירושו מצויינים כמלים 'אמר המלקט', והוא חוזר עשרות פעמים.

לא דנתי בגופו של החיבור, כי כבר קדמני גדול ממני, פרופ' ע"צ מלמד. במאמרו²⁶ עמד בפרטות יתירה על תולדות המחבר, על שיטתו בחיבורו ועל מקורותיו. כן סקר את חשיבות הפירוש לגבי נוסח המשנה ודקדוקי לשון וניקוד. העתקות הפירוש שבידינו כולן מידי המחבר יצאו. יש מקום להתקנת מהדורה חדשה מליאה, שתבסס על העתקות אלו ותכלול כל שהושמט במהדורת הדפוס.

להלן יובאו התחינה, מעשה המקנה, חילופי איגרות שבינו לבין נג'ארה, הכרוניקה על הבצורת ורשימות אישיות של לידה ומראות חלום. מקצת מן הרשימות ניטשטשו בכתבי היד ומאמץ רב הושקע בפענוחן ובשחזורן. חלוקת התחינה למחרוזות ופסוקים היא מעשה ידי.

החלק השני

החלק השני

החלק השני

החלק השני

תחינת שלמה עדני

- (א) אדון רם, שמעה תפילתי / וחווה נא לעזרתי / גם אל תחרש אל דמעתי:
- (ב) שמים שאלתי מאתך / ומגדל רוממותך ומלכותך / כי אמנם לך היכולת לבדך / עשה למען חסדך:
- (ג) למען תורתך ולמען שמך / ולמען שלשת רגלי מרכבתך / חזקני ואמצני / והבריאתי / ולא תקחני מעולמך / עד תשביעני מלחמך / מתורת משוי ממימך / וחקיים בעבדך נאומך / על ידי ישעיה מלאכך / בן אחיו של אמציה עבדך ומלכך: / וחברי אשר שמתי בפייך / לא ימושו מפייך / ומפי זרעך / ומפי זרע זרעך / עד ביאת משיחנו ובנין בית אולמך:
- (ד) מים רבים לא יוכלו לכבות אהבתך / וחשק לבי בקיבוץ ביאור טעמי משנתך / וידעת מעט מזער מסתרי תורתך / עשה למען שכינתך:
- (ה) וחנני בבושח פנים מפחד אימך / מרוע מעשי ורוב עוונותי / שואל גם מזונותי / ומזונות בני ובנותי / ממלוי רוחב חפניך ושעליך / ממך ולא מזולתך / פותח את ידיך: / ואין צריך לאמר / שצריך לזעוק בקול מר / בלב חמרמר / על אשר הקר / עבדך בן אמתך / את פקודיך ואת משפטך / ולהתחנן ולשאול שתחזירנו בתשובה שלמה לפניך

(א) שמעה תפילתי, אל תחרש וכו' — עדה"כ תהלים לט יג.

(ב) שמים שאלתי — בעקבות תהלים סב יב; כו ד.

(ג) שלשת רגלי מרכבתך — אלו שלוש האבות שנמשלו למרכבה (בראשית רבה מז ו).

חזקני — עפ"י שופטים טז כח.

מלחמתך — כינוי לתורה (עדה"כ משלי ט ה ומדרשו).

משוי ממימך — הוא משה רבנו.

מלאכך — שלוחך.

בן אחיו של אמציה — על פי מסורת חז"ל שאמוץ ואמציה אחים היו (מגילה י ב).

לא ימוש וכו' — ישעיה נט כא.

אולמך — מקדשך.

ובנין אולמך — שאול מלשון בן גבירול בןדין שב'כתר מלכות': חכרני בזכרון עמך / ובכנין אולמך (ח')

שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובנס, ירושלים — ח"א תשט"ו, ח"א עמ' 284 ש' 488).

(ד) מים רבים וכו' — שיר השירים ח ז.

ביאור טעמי משנתך — הוא חיבורו על המשנה.

מסתרי תורתך — סודות הקבלה. ר' שלמה עדני נמנה עם אנשי התן.

(ה) ממלוי רוחב חפניך — שיעורו: מידך הרחבה והמליאה.

ולבטל וכו' — על פי המאמר באבות ב ד.

וחוט של חסד וכו' — על פי המאמר בסוכה יג ב.

הקוף — כינוי של המעטה.

/ ושחזכני לעבד עבדתך / ולבטל תמיד רצוני מפני רצונך / וחוט של חסד יהי משוך
עלי הקוף המשחוקק להיות נחשב מיראיך וחושבי שמך / גם חנך ומדות רחמך:
(ו) ומה על היתוש הסחי ומאוס לעשות / כי אם להודות / ליוצרו וקונו / בכל כוחו ואונו /
על רעתו ועל טובתו ועל כל עניינו / אשר ברא כל, גם ברזל קדה קנה ועשות.
(ז) בטוח אני העני / שלמה עדני / מלפניך ריקם אל תשיבני / כאשר מנעורי עד הלום לא
עזבתי / וגם לא נטשתי / ולזכותי / להקטיר לפניך בעסק תורת חלבי דמי / רובי
לילי יומי / ותמיד הכנת את לחמי / לחם רוחני / ולחם גופני / לנפשי ולבטני / לי
ולאישי (נ"א: ולאנשי) / בארץ קדושי.
(ח) למענך אלוה עושי / אל תפן לרוע מעשי / פן יאמרו מכעיס / אשר בערי מגרשי /
איה אלוה קדושי / אשר צוה להם וינאם נאם: את קרבני לחמי לאישי / וברכני ברכה
שלמה בחשאי / בזכות שלמה בן דוד בן ישי. אכ"ר.

מעשה המקוה בחברון

מעשה (?) שעשו אנשי ק"ק חברון ת"ו והביאו סלון של מים חמין לתוך מקוה מים שיש
בו רוב מקוה, כדי לחממו לטהרת בעלי קריין, וגם לנשים כדי להנצל מחשש טהרות. ומעשה
שהיה כך היה, שבנו יורה אחת של נחש במחבר לקרקע בצד עליונו של המקוה. ותחתיה
כמו פורני קטן להבעיר האש שם תחתיה. וסביבות שפתות היורה בנו בנין חזק של אבנים
וסיד כמו מקוה קטן, וכפה ע"ג אוירה כדי לשמור חומה, מחזקת היא והבנין כמו י"ט סאין
מים. ומחממין אותה מתחתיה, ואח"כ פוטרין המים המחוממין למקוה שבצדה דרך חור קטן,
שרחבו כשפופרת הנוד. ועובי הכותל המפסיק בין המקוה העליון הקטן, דהיינו המים
המחוממין למקום המקוה כמו שלשה טפחים. ובשיפולו של אותו הכותל עשוי בבנין יפה
החור הנזכר, ולמעלה הימנו כמו אמה חלון עשוי באותו כותל לשפוך דרך שם מים להתחמם
שם כנו'. וכשפוטרין המים דרך החור הנו' מן המקוה הקטן המחומם למקוה הגדול מתמלא
המקוה למ' סאה או יותר. ושוב שבוע אחר חוזרין ולוקחין ממימי המקוה הגדול ע"י כד אחד
נקוב בשוליו, כדי שלעולם יהיו המים מחוברין למי המקוה. ושופכין באותו כד לתוך המקוה

- (י) היתוש וכו' — כינויי ענוה ושפלות.
- להודות... על רעתו וכו' — על פי המאמר בברכות לג ב.
- ברזל קדה וכו' — עדה"כ יחזקאל כו יט.
- ברזל עשות — ברזל הדרי וך.
- לאישי — קרבן אשה.
- (ז) מלפניך וכו' — מטבע שגור בפיוט.
- כאשר מנעורי וכו' — ראה הקדמתו לחיבורו על תלאות חייו.
- להקטיר וכו' — עבודת הקדש שלו בארץ ישראל משולה לקרבן במקדש בזמן הבית.
- לחם רוחני וכו' — תורה לנפש ומזון לגוף.
- לחמי... לאישי — עדה"כ במדבר כח ב.
- (ח) שלמה... שלמה — רמזים לשמו שלמה.

הקטון העליון הבנוי על גבי היורה כנו' דרך אותו חלק שבכותל הנו' המפסיק בין שני המקואות. ואחר שמתחממין המים חוזרין ופוסרין אותן דרך החור הנזכר כנו'. ולעולם תשאר היורה מלאה מים, מפני שהחור הנו', שבו נפטרין המים, עשוי משפת היורה ולמעלה, כמובן ממה שכתבנו למעלה. והסכימו עמהם כמה חכמים מחכמי ארץ ישראל, שמלבד שמצוה הם עושין בעבור טהרת בעלי קריין, גם אפי' לנשים נדות וילדות הוא כשר, אם הימים ימי קור גדול. ובפרט בדרך המצאה זו, שאין המים מתחממין לא דרך שוליו ולא דרך צדדיו, רק דרך עליו, דהוי דומה (לבד) כמי ששופך בדרך המשכה מים חמין שהוחמו ברחוק מן המקוה אל תוך המקוה, ובלבד שלא יוחמו המים לנשים רק כדי שתפוג צנתן. גם בתנאי שלא יפחתו לעולם המקוה מארבעים סאה. ונלעז' דאע"ג דמי המקוה הראשונים, שירדו ממי הגשמים, דאי נתחלפו כולם או רובם במים שאובין, אפ"ה אין כאן בית מיחוש דהתנן לקמן בפ"ז, דמקוה שיש בו מ' סאה שלימים אם נתן סאה שאוב ונטל סאה ואפילו יותר מרובו כשר לדעת רוב הפוסקים. ולדעת הרמב"ם ז"ל לכל הפחות עד רובו כשר¹ כמו שאכתוב שם פ' סימן². ומשמע דלא דוקא קתני נטל לשון דיעבד, אלא אפי' לכתחלה. אלא משום דהויא מילתא דלא שכיחא נקט האי לישנא. וראיה קצת לדבר דהתנן נמי בספג דמקואות: בעל קרי החולה שנפלו עליו ט' קבין מים טהור³. והא דאי נפלו לא דוקא. וכן נמי סיפא דקתני התם וגם בספג בתרא דזבים דקתני התם, וטהור שנפלו על ראשו ועל רובו ג' לוגין מים שאובים פוסל את התרומה⁴ דאי, דלאו דוקא לשון דיעבד, דדאי דבין לכתחלה בין דיעבד הדין שוה דמכלי א' משנים ומשלשה מצטרפין⁵. ומד' אין מצטרפין ולא שייך כאן לשון לכתחלה... ולהכי נקט... ולתחתון אין כלום ממלא בכחף ונותן לעליון עד שירדו לתחתון מ' סאה⁶ ולשון לכתחלה הנה' הכא דאין לחלק כנלעז'⁸.

אוצר החכמה

1. הרמב"ם, הלכות מקואות פ"ד ה"ז.
2. המחבר הניח ציון הפרק והסימן, לעתיד.
3. פרק ג' משנה ד.
4. פרק ה' משנה יב.
5. מקואות פרק ג' משנה ד.
6. מקואות פרק ו' משנה ח.
7. הוא הדין נמי.
8. כך נראה לעניות דעתי.

החזקת המלכה

החזקת המלכה

איגרות ורשימות קצרות

א. איגרת עדני ליהודי עזה ולר' ישראל נג'ארה

שלמא לאחאנא. ושלמא (?) לרישנא. הוא ישראל רבנא. הוא ענותאנא. הוא נגאר בר נגאר דיפרקננה. ובמילי ובחכמתא ואולפנא טבא ישתעי עמנא. ותיובתא טבתא מתיב יתנא. ובשמועי טבתי מניה ומבריה חתנא (?) ושושבינא יחדי לבנא. לנא ולכל חברנא. כתבא זעירא דנא. דכתיבנא ומסתפינא. מני אנא עניא. דמסבר חנינה ופורקנא. מלאותנא דדוחקנא ושעבודנא. מן קדם מאריה שמיא וארעא אלהנא. ואי מתפנינא מוסיפנא עליה כהנה וכהנה. שלמה עדנא.

לעזותים לאמר אלא מר
בעה"י [= בעזר ה' יתברך]

[תרגום]

שלום לאחינו / ושלום לראשנו / הוא ישראל אדוננו / הוא הענוותן, הוא נגאר בר נגאר שיושיענו / ובדברים ובחכמה ובתלמוד טוב ישיח עמנו / וחשובה טובה¹ ישיבנו / ובשמועות טובות, ממנו ומבנו, חתן ושושבין², ישמח לבנו.
איגרת קטנה זו, שכתבנו ביראה³, ממני אני העני⁴, המקווה לרחמים וישועה⁵, מעמלנו דחקנו ושעבודנו / מלפני אדון השמים והארץ אלהינו / ואם אתפנה אוסיף עליה כהנה וכהנה. שלמה עדני.

ב. מכתב נג'ארה לעדני

כתב⁶ ששלח לידי החכם נעים זמירות⁷ הה"ר⁸ ישראל נגאר⁹ נרו¹⁰.

1. הכוונה למענה על האיגרת.
2. כלום מרומז כאן על 'חתן ושושבין' ממש, או שמא אלה כינויי כבוד לאב ולבן, על דרך הקבלה.
3. במקור: 'יג'אנו' בדוחק החרו.
4. 'העני' — תאר שנתחבב על ר' שלמה עדני, לא בלכד משום שהיה עני, אלא גם משום שהוא נחרז עם שם משפחתו 'עדני'.
5. המטבע 'רחמים וישועה' שגור בפיו לפי ששם אביו היה ישועה.
6. כתב — מכתב.
7. כיון שהיה משורר ונשא את השם ישראל הדביקו לו את התאר 'נעים זמירות ישראל' (שמואל ב כג א).
8. הה"ר — השם הטוב רבי.
9. זאת היא צורת שמו בפי הרב עדני.
10. נטריה רחמנא ופרקיה, או: נצרו רם ונישא.

הן בקשתי איש אמונה¹¹
ומצאתי רב תבונה
וכהיום אלהים אָנָה¹².

ג. מענה עדני לנג'ארה

וזה תשובתי אליו

שבחיה דמר יהיב לאחריני¹³ / וענותנותיה תגדיל ותרכני¹⁴
לסמוך שתי ידי¹⁵ עלי עני / הדעת¹⁶, בעין יפה כמוני¹⁷
מתת אלהים אם היא בפיו¹⁸ אפריין נמטייה וחני¹⁹ / ונכבד משפחות²⁰ יכבדני
חאדם הגדול אשר גדלני העלני ורוממני / יתעלה ויתברך בבני חיי ומזוני²¹.

ד. בצורת של שנת השפ"ב

שנת השפ"ב היה בעונות עוצר גשמים עד מאד. והגם שהתענו בקצת מקומות מארץ ישראל קצת משבע אחרונות²² ותקעו בשופרות והוסיפו שש כראוי²³. והיה יוקר גדול כל אותה שנה וחוסר קמח²⁴ עד שאפי' הערבים... שואבי מים, והיו מחזרין על הפתחים ג'כ²⁵. ונחרבו רוב הכפרים שב... ובחסד אל יתברך, שבאו כמה ספינות ממצרים נושאות בר ולחם ומזון ממינים [שונים] קטניות, עדשים ופולים ואורז לרוב מאד וחטים שהיה להם [לישראל]... למשיב נפש עד שעמד השער בשלשה גרושים המיד [ה]²⁶... שאלמלא כן לא היתה נמצאת החטה אפי' ²⁷... או יותר או פחות.

11. בהוראת 'ידיד נאמן'.
12. עדה"כ שמות כא יג. פירש רש"י: זמן לידו.
13. 'שבחי האדון נותן לאחרים'. כלומר, השבחים 'איש אמונה... רב תבונה', שחילק לו, הם בעצם שבחיו של ר' ישראל.
14. שיעורו, ענותנותו גדולה ורבה בעיני (תרכני — בדוחק החרח).
15. עדה"כ ויקרא טז כא.
16. 'עני הדעת' כנגד השבח 'רב תבונה'.
17. סרס את המאמר ופרשהו: 'לסמוך שתי ידי, בעין יפה, עלי עני הדעת כמוני'.
18. שיעורו, אם הברכה 'רב תבונה' שבידכני ניתנה מפיו, ודאי שאלהים ימלאנה.
19. 'חן וכבוד יגיעו אליי'. (וחני — יו"ד נוספת בדוחק החרח).
20. ראייה למשפחתו המיוחסת של נג'ארה.
21. מן הברכה יש להסיק, שפרנסתו של נג'ארה היתה דחוקה, ושלא נתברך בבנים רבים.
22. עין משנה תענית א ו.
23. שש ברכות, שמוסיפין על שמונה עשרה של כל יום (שם, ב כ"ג).
24. הכוונה לחטה (על פי הערבית).
25. שיעור הדברים: מאין גשמים, שבתה מלאכתם של שואבי-המים והפכו קבצנים.
26. ההשלמה — דרך השערה.

ה. פכים קטנים

- 1 ^{היה עשיר} שמונה ימים קודם חנוכה של שנת השפ"ג נולדה בתי חנה בסט"ו²⁸ אמן.
- 2 ^{אוצר החכמה} חלמתי ליל מצאי עשרה בטבת שנת השפ"ג שהייתי אומר פיוט ולא... תחת פרי מגדי אקריב מנחה פרי שפתי²⁹.
- 3 ^{אוצר החכמה} עוד חלמתי [באותו] הלילה כאילו היה כתוב בהלכה אחת קרעיה ללמדיה. והיה משא ומתן גדול בין הת"ח בפירושו שהיה בו שני פירוש' א' מאי דסד ואחד הנכון קרעיה ר' עק' ללמדיה. והייתי אני שואל להם ולמאי דסד פי' יתישב הלשון. ואיקץ.

היה עשיר

אוצר החכמה

היה עשיר

אוצר החכמה

היה עשיר

27. כאן נחפרש שער גבוה מאד של מחיר חטה.

28. בסימן טוב.

29. דרך השערה יש לומר, שכוונתו לרשות 'אערוך מדברי דתי' לר' משה בן עזרא, שנוהגים לאומרה בכיפור לפני סדר עבודה. במקום 'אקריב פרי אדמתי' אמר 'אקריב מנחה פרי שפתי'. הוא ראה בזה פסוק שנפל לפיו משמים, המרמו על חיבורו, שהוא בבחינת 'מנחת פרי שפתי'.